

ДИЈАЛЕКАТСКА ОСНОВА ЗЕМЉЕ ПАВЛОВИЋА

1. Земља Павловића, као међуречје Босне и Дрине, на посредан начин је ушла у саму жижу интересовања српских, и не само српских, дијалектолога практично од заснивања ове националне језичке дисциплине. О дијалекатским приликама на источнобосанском терену у средњем веку владала су различита, не ретко наглашено опречна мшљења. О целом проблему изјашњавали су се, у току жустрих расправа и по више пута, водећи српски језикословци двадесетог века. Већ је речено да је наведени простор у први план наших дијалектолога и историчара језика доспео ипак посредним путем. Десило се то онда када се на дневном реду историјске дијалектологије нашло питање порекла шумадијско-војвођанског дијалекта, екавскога говорног типа са вокалом *и* на месту јата у неким граматичким категоријама, као *и* у неколико посебних фонетских позиција: Дјд, *жѐни* : косовско-ресавско *женѐ*; ДЛјд. л. зам. *мѐни*, *шѐби* : *мѐне*, *шѐбе*; с његовим сином : с(ас) *његовем синем*; *шѐм* *женама* ; *шѐм* *женама*; Лмн. им. м и с. рода: *на-коли*, по *зубима* : по *кола*, по *зуба*; инф. гл. VII врсте типа *живили*, *лѐшили*...; одрични облик *није* (а одатле и: *нисам*, *ниси* итд.); гл. *вијаџи*, *сијаџи*, *гријаџи*, *смијаџи се* и *додијаџи*; им. *гријџа*; компаратив типа *сијаџа*, *новије*; им. *гњиздо*, *сикира*, *видрица* и сл. (в. Ивић 2001, 94-95). И неки угледни српски научници, међу којима и Александар Белић, у шумадијско-војвођанском дијалекту гледали су резултат мешавине косовско-ресавског, дакле домаћег, екавизма и икавске компоненте, донете са простора источне Босне. Водећи српски лингвиста прве

половине XX столећа истрајаваће више од пола века на теорији да су се икавци из подручја између Босне и Дрине расули по суседним областима: једни су отишли према северу у Славонију, где ће их нестати у посавском икавском говору, а други „делимице у Србију и Војводину, где их је нестало у шумадиско-сремском говору” (Белић 1929, 1076), с тим да ће трагове оставити у већ помињаним ситуацијама широм екавског дијалекта, а компактан икавски изговор ће се задржати у појединим оазама око Дрине. Заведен погрешном перцепцијом, својом или туђом, велики научник је мислио да тих оаза са „правим икавизмом” у Србији има више. Остаје нејасно да ли је Белић сâм на терену затворено *е* [ɛ] на месту некадашњег јата чуо као *и* или заслуга за икавизацију јатоваца припада некоме другом, тек далеке 1905. године он прецизно саопштава да постоје „трагови икавске замене *љ* и то не само дужином Дрине... него и на десној обали Саве, у селима удаљеним од Београда на 2-3 сата хода (Барич, Моштаница, Мислођин)” Белић 1905, 39-40). Од пре две деценије знамо да је у Мислођину, а одатле до дринских падина Ваљевских планина, стари вокал *jaïi* сачувао фонолошку индивидуалност, није се изједначио са било којим другим вокалом. Од села горње Азбуковице до надамак београдске општине Чукарице чува се стара средњовековна вредност овога гласа, монофтонг /ɛ/, дакле затворено *е*, глас вредности између вокала *е* и *и*, дакле ни *дѣше* ни *дѣше* него *дете* (о томе детаљно уз литературу о целом проблему у: Реметић 1981). Исто тако, највероватније је решена и енигма азбуковачке икавштине, настале, по свему судећи, на принципу погрешне перцепције. Пивљани, Дробњаци и остали Херцеговци, Црногорци и Брђани у контакту са носиоцима незамењенога јат тај њима непознати глас идентификоваће њима најближим познатим, вокалом *и*. Десило се исто оно што се догодило једном Белићу, једном Цвијићу и другим лингвистима, етнографима и историчарима. Савршено је јасно да су били у праву они који су тврдили да шумадијско-војвођански дијалекат није резултат укрштања србијанског екавизма и из источне Босне донетог икавизма, јер су и на терену незамењенога јата у основи речи присутни практично сви спорни икавизми фонетске или аналошке провенијенције. Незамањено јат на

простору не ужем од сто километара крунски је доказ за тезу о аутохтоном развоју овога дијалекатског типа. Такав приступ од почетка је имао гласовити Дубровчанин Милан Решетар, чију ће теорију прихватити, методолошки унапредити и новим доказима поткрепити Павле Ивић, први српски језички ауторитет и најсвестранији и најкомпетентнији европски дијалектолог друге половине XX столећа (у више радова; в. нпр. Ивић 1955-56, прештампано у Ивић 1991, 94-116; Ивић 1956, 68-88, прештампано у Ивић 2001, 90-117, Ивић 1958, 167-188, преведено на српски - Ивић 1994, 158-177).

2. Икавци, дакле, нису у Србију прешли ниодакле, па самим тим ни из источне Босне. Каква је, с тим у вези, данашња дијалекатска слика терена између двеју река и како је она изгледала у средњем веку? На прво питање није тешко одговорити: данас источни део означеног простора насељавају носиоци источнохерцеговачког (према последњем Ивићевом предлогу [Ивић 1998, 116] херцеговачко-крајишког дијалекта, а западни покривају „остаці источнбосанског говора” (Ивић 1971: *Дијалектолошка карта српскохрватског подручја на крају књиге*). Овај други, архаичнији говорни тип, који углавном баштине муслимани и католици, свакако је аутохтон дијалекатски идиом. Реч је о типичном ијекавском или екавско-јекавском рефлексу јата, и то ванредно оригиналном и уникатном какав није могао бити донет са стране, нити је, пак, могао настати укрштањем домаћег икавизма и донетог ијекавизма, како су некада појединци мислили. Суживот примера типа *ѣрид, ѣрико, њешиѣо, сайјераѣи, мијер/мер, вијер/вер, дијераѣи/дераѣи* могао је обезбедити једино самостални језички развитак на назначеном терену (в. Брозовић 1961-62, 53). Неоспорно је аутохтона и екавско-јекавска комбинација типа *лѣѣо : љейдѣѣа, млѣко : мљѣчна* (мљѣчна), *дѣраѣи : задјераѣи* и сл., уочена у околини Тешња и Маглаја и у Кладњу и двама суседним селима (Ружичић 1936; Реметић 1982). У источнбосанском дијалекту местимично је потврђен и метатонијски акут у дугим слоговима, обилније у кладањском крају, где је, по свему судећи, очувана и опозиција двају старих кратких акцената (*кућа, шума : воду, ногу*), чиме се дошло до шесточланог прозодијског система (*на̀род, гра̀д, мѐри, цѐди, но̀ге, шу̀ма, жѐна*). Да је међуречје

Босне и Дрине одвајкада ијекавско (с мањим екавско-јекавским оазама) сведочи и књижевно дело Матије Дивковића, писано крајем XVI века чистим источnobосанским ијекавским дијалектом.¹

3. Највећи део, практично целу област Павловића (уз евентуално ијекавскошћакавско нагризање њеног крајњег западног руба) данас покрива херцеговачко-крајишки дијалекатски тип. Ако „Павловићи држе простор омеђен на сјеверу ријеком Дрињачом, на југу Прачом, на истоку Дрином, на западу Босном” (Стратимировић 1891, 323),² тако је од саме Дринине притоке. О томе сведочи и моја пребогата језичка грађа прикупљена у говору источnobосанских Ера (терен омеђен Дрињачом и Биоштицом, те обронцима планина Коњуха, Јавора и Романије – до сада преслушано 210 сати снимљеног језичког материјала), као и овлашни увид у прилике у суседном Мулалуку (прикупљена грађа у неколика села на левој страни Биоштице и на Нишићкој висоравни). За ову прилику главни сведок појавио се недавно у јавности. У Сарајеву је ових дана штампана пре две деценије одбрањена докторска дисертација Џевада Јахића *Ијекавско-штокавски говори источне Босне* (Јахић 2002). Монографија „уобличена још 1981. године”, а чија је „друга верзија, из техничко-издавачких разлога знатно редуцирана, верзија завршена... 1991. године”, доноси опис говора подручја које се, „најгрубљим цртама омеђено”, „налази између Сарајева и Дрине (у правцу запад-исток) и између долина Жељезнице на југу и планине Јавор и долине Ступчанице на сјеверу (правац југ-сјевер).” (Јахић 2002, 15). Закључци Јахићевих истраживања су недвосмислени, јасни и прецизни. Истраживани говорни тип „по својој територијалној припадности...је босански. По

¹ У дијалектологији су се одомаћила два назива овога дијалекатског типа: ијекавскошћакавски источnobосански (Брозовић 1966) и источnobосански говорни тип, источnobосански дијалекат (прво у неким Ивићевим радовима). Овај други назив је бољи, прецизнији и коректнији будући да сви говори тога типа нису ијекавски или, пак, шћакавски. За науку несумњиво најинтересантнији и, по много чему, најархаичнији говор дела владањских муслимана карактеришу екавско-јекавска замена јата и штакавизам. Разуме се да ово ни у ком случају не задире у његов статус засебне дијалекатске целине у штокавском наречју.

² Новија литература ту граница донекле коригује на штету Земље Павловића и помера је нешто јужније од реке Дрињаче (в. нпр. Благојевић 1997¹ и Благојевић 1997²).

својим језичким особинама, пак, он је, у основи, источнохерцеговачки” (Јахић 2002, 16). Реч је о доследно ијекавском говорном типу, „а икавизми које у њему налазимо не упућују никако на евентуалну икавску првобитност. Они представљају икавизме произашле из гласовно-морфолошких потреба у систему, а не остатке предмиграционог уопштеног икавског рефлекса” (Јахић 2002, 30). Проблему дијалекатске прошлости овога терена вратићемо се касније, а сада ћемо се задржати на утиску да је говор православаца и муслимана на назначеном простору уједначенији но што би се могло очекивати. Јахићева књига не даје доста ваљаних потврда Филиповићевим запажањима да „муслимани старинци и досељеници из суседних предела говоре наречјем које је некада било исто или веома слично са средњобосанским дијалектом, како њим говоре тамошњи муслимани” (Филиповић 1950, 368). Јахић јасно отклања могућност заблуде проистекле из Филиповићевог погрешног закључка да је у говору гласиначких муслимана дуго јат „дало *ије*, а кратко је дало *и*” (Филиповић 1950, 188). Говор тамошњих муслимана доследно је ијекавски, изричит је бошњачки дијалектолог (Јахић 2002, 25). На другој страни, опет, исти аутор је на добром путу када и оно мало трагова „западнијих штокавских особина” у говору муслиманског живља углавном види као „новије наносе, настале у резултату територијалне блискости са босанским ијекавскошћакавским говорима, па и са говором Сарајева, такођер ијекавскошћакавским” (Јахић 2002, 23).

4. Земља Павловића данас, најкраће речено, баштини прогресивни херцеговачко-крајишки дијалекат, за који се, за разлику од источнобосанског идиома, мисли да је донет миграцијама виталног и покретног становништва из старе Херцеговине и суседних области. „Најважнији факат наше историјске дијалектологије јесу сеобе, које су уједно и један од најзначајнијих факата наше етничке историје”, каже Павле Ивић и подсећа на чињеницу „да више од половине нашег становништва живи на седиштима заузетим у време сеоба. Простране области наше територије покривене су данас насељеничким дијалектима” (Ивић 1991, 81). Земља Павловића представља класични пример метанастазичке области, а „питање о времену и начину постанка дијалеката у метана-

стазичкој области, о њиховом пореклу, састојцима и кристализацији намеће се одмах као један од средишњих проблема наше историјске дијалектологије” (Ивић 1991, 82). Етнологији тврде да су ови крајеви некада опустели, да на Гла-синцу, на пример, „међу православнима... нема староседе-лаца”, као што их „готово нема ни у широј околини” (Филиповић 1950, 304). „Само међу муслиманима је неколико родова који себе сматрају староседеоцима”, каже Миленко Филиповић и износи свој „утисак да они тврде да су старинци само стога што су већ одавна у селима у којима живе и изгубили предање о пореклу” (Филиповић 1950, 303). Мислим да су углавном прозирни разлози због којих се код муслимана предања тога типа „сразмерно брзо губе и напуштају” (Филиповић 1950, 303).

Поставља се питање: да ли је на овим просторима на-просто извршена колонизација: јесу ли, другим речима, до-сељеници из Херцеговине и сродних крајева дошли у празан простор и „на голу ледину” донели нови дијалекат, или се, ипак, ради о реколонијацији, о досељавању нових станов-ника и њиховом мешању са вероватно истањеним слојем старинаца? „Пред нашом науком налази се задатак да рекон-струирате старе говоре већег дела наше језичке територије. Поред осталих требаће утврдити некадашње говорне ти-пове...већег дела Босне, како источне тако и западне” (Ивић 1991, 83). Дијалектолози знају да „као материјал за рекон-струкцију првобитне дијалекатске слике могу послужити:

- 1) писани споменици из времена пре сеоба;
- 2) данашњи дијалекти старих исељеничких група које су напустиле матичне крајеве пре смене становништва у њима;
- 3) топономастика у метанастазичкој области;
- 4) трагови дијалекатског супстрата у данашњим гово-рима те зоне” (Ивић 1991, 83).

Комбинацијом више ових извора, нарочито свих, где је то, разуме се, могуће, расту шансе за испуњење задатка. Нај-више поверења истраживача уживају, несумњиво, писани извори, јер припадају времену чији говор ваља реконструирати. Ипак, научницима је одавно јасно зашто материјал писаних споменика, „укупно узевши, вреди мање него што се обично мисли” (Ивић 1991, 84), и то не само због тога што

обично нема корелације између народнога говора дотичне зоне и карактера језика писаних извора. Лично искуство у раду на писаним изворима, као и искуство многих претходника залегла су у темељ Ивићевог суда: „Језик једне повеље обично не репрезентује тачно ни говор родног места владара који је потписује, ни говор родног места писара који је пише, ни говор места где је писана, већ нешто четврто, у чему може бити елемената свих тих говорних типова, али што прекрива њих све као танак површински слој” (Ивић 1991, 85). Као да је аутор имао у виду управо повеље властеле Павловића, за које су и други истраживачи казали да не поседују легитимитет поузданог ослоња за доношење поузданих судова о карактеру језика епохе и краја у којима су писане (Вуковић 1949, 92-94). А писане су у временском распону од пола столећа, од краја XIV до половине XV века, дакле у време када се засигурно развио јекавски рефлекс јата, разуме се тамо где је овај стари глас пошао тим путем. То се десило „у динарским крајевима немањићке државе (што значи у Зети, Травунији и источном Захумљу, а свакако и у суседним висинским пределима у сливу Таре и Пиве). Говори тих крајева налазили су се тада у завршној фази изграђивања основних штокавских обележја” (Ивић 2001, 190-191). Претпоставља се да су већ у средњем веку почели покрети тамошњих динамичних планинаца низ дрински слив према северу и североистоку, ка плоднијим областима. Струјање носилаца источнохерцеговачког типа у истом смеру наставиће се и кулминирати у XVIII и почетком XIX столећа. Та чињеница објашњава блискост говора западне Србије, југоисточне Босне и источне Херцеговине (Ивић 2001, 192). Познато је да се крајем средњег века јекавски рефлекс јата развио и на простору источне Босне, дакле „у крајевима који никад нису припадали држави Немањића и њихових наследника, али су стално били у њеном суседству” (Ивић 2001, 193). Зна се и то да је замах новоштокавских промена овде био знатно слабији или је у многим детаљима сасвим изостајао.

5. Довољан је овлашан увид у језик повеља великаша Павловића, докумената написаних у распону од пола века, да би се истраживач уверио у њихову непоузданост као сведока и ослоња у закључивањима у домену дијалекатске основе

њихових поседа. Други истраживачи су давно приметили да се повеље босанске властеле у источној и југоисточној Босни пишу меновито, и икавски и ијекавски (Вуковић 1949, 84).

У тексту документа којим војвода Петар и кнез Никола, синови Радослава Павловића „потврђују Дубровчанима Конавли и Виталину и повластице о трговини” 15. јула 1454. године доминира икавица како у основи речи тако и у наставцима: *наслидници; наслидникъ; нашим ѿослидними; по заповид гдна воеводе Петра и кнеза Николе; свету недилу; заповидисмо; мисеца итд; светимъ духомъ; са всимъ; по нашѣхъ више речнихъ именованихъ поклисарихъ итд.* (Стојановић 1934, 148-151).

Војвода Иваниш, син Радослава Павловића, 29. септембра 1442. године на планини Бујаку према Бродару „потврђује трговачке повластице и жупу Конавле Дубровчанима”. У повељи доминира ијекавизам, нарочито у флексији: *пѣд светлиемъ господиномъ кралемъ ѿгръсиемъ али пѣдъ царемъ тѣр-сциемъ; с нашими родители; по сиехъ нашихъ листиехъ; са синомъ ѿ виесе виесовма; проклети вгомъ живиемъ ѿтцемъ и синомъ и светиемъ духомъ и всеми светиими итд.* (Стојановић 1934, 100-103). Мешање рефлекса јата у парадигми илустроваћемо мањим исечком из повеље: *ѿ законехъ нашихъ вѣсѣкиехъ до времь сиехъ меѿ нашихъ добреми и почтениими опкеници* (Стојановић 1934, 103). У исправи ће се срести екавизми типа: *време; ва ѿИ светехъ апѣствль врьховнехъ.* Војвода на крају документа говори на које се свето мисто ко заклео (Стојановић 1934, 100-104).

Родоначелник угледне властеоске породице, кнез Павле Раденовић 25. марта 1397. године „даје Дубровчанима слободу трговине у својој земљи”. У краћој повељи писаној „на Љутој у Конавлима” преовлађује икавизам (*вирань; за велико вирование; лита роцва господа исѣса христа; седмо лито мисеца марта; по всихъ кон насъ слѣшаю*) али није редак ни ијекавизам (*на благовниестъ; са синомъ; виесмо искали; кади виесмо ѿ конавлахъ на лѣтѿи*).

Сваки озбиљнији приступ поменутиим документима искључује могућност да су браћа могла говорити различитим говорима и дијалектима. Књижевнојезички узуси, писарски манири, порекло писара, прилагођавање типа језика адре-

санту и сл. до необично високог степена су релативизирали значај наведених писаних докумената око реконструкције средњовековне дијалекатске подлоге Земље Павловића.³

6. Тековине науке, како лингвистичке, историјске тако и етнографске, трасирају пут закључку да су Павловићи били ијекавци, будући да икавштину морамо искључити као органску карактеристику говора тога поднебља. Поставља се питање: о којем типу ијекавице је реч? О прогресивном источнохерцеговачком (херцеговачко-крајишком) или оном босанском, архаичнијем? Тиме смо дошли до питања старе границе двају дијалекатских типова. Ако је област Павловића некада баштинила босански говорни тип, да ли су снажне миграције збрисале све његове трагове? Има ли у говору муслимана истинскога дијалекатскога супстрата? Има ли га макар у варошима или су све уочене разлике у односу на говор православаца, листом досељених, по правилу не тако давно, „резултат територијалне блискости са босанским говорима, из којих се примају као наноси”, како каже Џевад Јахић (Јахић 2002, 31). Чување говорних разлика у односу на иноверце у вишеконфесионалним срединама темељи се, као што је одавно познато, и на социолингвистичким односно психолингвистичким основама. Извесне говорне црте њихови носиоци доживљавају и чувају као свој верски односно национални амблем. Код муслимана је то, рецимо, типично са сугласником х. За давање коначног одговора на постављено питање неопходна су нека озбиљнија додатна истраживања, рецимо лексичка, која нама алармантно недостају. Лексика и ономастика понајбоље би провериле, на пример, карактер и дубину, географску и временску перспективу уочених разлика у говору северног и јужног дела области обухваћене Јахићевим истраживањима. Аутор, наиме, каже да „говори Муслимана сјеверније од ријека Праче и Лима (наравно, у грубим цртама), особито гласиначки терен, дјеломично рогатички и вишеградски, показују веће разлике према говорима Срба на читавом терену, а и према јужнијим

³ Ни увид у препис, „мало оштећен”, како каже Љ. Стојановић (нав. дело 100) повеље писане 29. септембра 1442. године не даје повода за битно другачије закључке. Он у ствари само појачава општи утисак о непоузданости извора овога типа код реконструисања дијалекатске основе Земље Павловића.

говорима Муслимана. На том терену се, истина неједнаком густином, која се прорјеђује идући од запада ка истоку, према Дрини, пружају и неке типичније босанске изоглосе. Те изоглосе ипак нису ни у близу тако збијене нити толико бројне да би могле угрозити источнохерцеговачку структуру и овога дијела терена, кад се он узима као цјелина.” (Јахић, 2002, 193). За другу прилику остављамо минуциозну анализу побројаних „диференцијалних црта”, чија географија сугерише закључак да су оне углавном унете из суседства, а овом приликом пажњу ћемо указати са Јахићевог списка последњој, седамнаестој особини, последњој, а по нашем мишљењу - најважнијој. Реч је о акценту типа *ја̀рца*, *иу̀шка* у северном, према *ја̀рца*, *иу̀шка* у јужном делу испитиване области.

7. Дијалектолози су „у простору између Криваје и Босне и у сливу Фојнице” често бележили „генетички нејасне примере са ` место ` на првом слогу (*шума*, *слуша*)” (Ивић 1988, 73). Језичка грађа прикупљена у говору Кладња и суседног села Плаховића, изгледа, нуди коначно објашњење ове интересантне појаве. Тамо, по свему судећи, према три дуга акцента (циркумфлекс, метатонијски акут, дуги узлазни: *гра̀д*, *це̑ди̑*, *на̀род*) стоје и три кратка. Богата грађа, магнетофонски снимци које су преслушавали и други стручњаци, међу којима понајвише професор Павле Ивић, налажу закључак да тамо није истрвена опозиција између двају старих кратких акцената. У кладањском екавско-јекавском говору стари кратки узлазни акценат најчешће се не изједначава са кратким силазним. Сачувана је, дакле, узлазна интонација, обично другачија од оне код новоштокавског кратког акцента. Према *си́ором* и *брзом* кратком, ова трећа вредност може се „крстити” *равним* акцентом, који долази у случајевима типа *шума*, *крава*, *врана*, *ва̀йра*, *бу̀кве*, *гине́мо*, *гледала*, *мислимо* итд. Легитимитет уочене акценатске вредности у кладањском крају учвршћује њено присуство и у једносложницама (*коњ*, на *врх*, *крећ*, *криш*, *лу̀к*, *ку̀к*, *сити*, *хљеб*, *сир* и сл.). О овоме изузетно интересантном архаизму, досад нигде тако систематски сачуваном, детаљно сам говорио у реферату *О шесточланом њрозодијском сисџему у говору Кладња и околине*, саопштењу поднетом на Међународном научном скупу „Живот и дело академика Павла Ивића” у Суботици 19. сеп-

тембра 2001. године. Потврде краткоузлазног акцента у примерима овог типа на терену Земље Павловића може имати озбиљне реперкусије и значајно помоћи око реконструисања раније дијалекатске слике. Помало изненађује Јахићев налаз да се тај „хиперузлазни или секундарни узлазни акценат” често среће „и у српским говорима у рогатичком крају и на Гласинцу” (Јахић 2002, 188). У његовом наглашавању рогатичког подручја лично сам склон да видим корелацију између степена познавања говора родног краја и осталих идиома прилично широке зоне захваћене Јахићевим испитивањима.

8. Нису познати исељенички говори чија је постојбина везана за Земљу Павловића, те нам остаје још осврт на четврти извор у тешком послу реконструисања предмиграционе дијалекатске слике области чија нас је прошлост овде окупила. Бар у већини метанастазичких области „вредност данашње топономастике као извора за откривање дијалекатског супстрата није испитана” (Ивић 1991, 89). А добро се, опет, зна да су у принципу сачувани, односно од старинаца преузети готови називи „тамо где се становништво смењивало постепено, где нови насељеници нису дошли на сасвим пуста места” (Ивић 1991, 89). Можда је сувишно подсећање на чињеницу да ономастика представља неписану историју једног региона, одсјај минулих цивилизација и култура. У нашем случају треба урадити оно што раније није учињено, треба објавити турске дефтере ових области и на терену пописати комплетну ономастичку грађу: топонимију и патронимију. Укрштањем вертикалне и хоризонталне перспективе долазићемо и до коначних одговора на питања која нас интересују. Наду за оптимизам подастире искуство академика Митра Пешикана на његовим магистралним студијама из историје ономастике. Хрисовуље српских владара, турски дефтери и ономастички подаци прикупљени на терену омогућили су знаменитом научнику прецизну убикацију многих локалитета средњовековне немањичке државе. Ниједан од ових предуслова у случају Земље Павловића, на жалост, није обезбеђен. Значаја ономастичких истраживања итекако су били свесни у Институту за српски језик Српске академије наука и уметности када су Министарству за науку, техно-

логију и развој Републике Србије као дугорочан пројекат предложили „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора”. Пројекат за циљ, између осталог, има и израду *Српског ономастичког речника* и израду целовитог *Српског дијалекатског речника*. Место нашег окупљања, функција која ми је поверена, струка којом се бавим и лично порекло налажу ми да укажем на наглашену, за нас окупљене непријатну неравномерност у обиму досадашњих истраживачких захвата по регионима у домену ономастичких и лексикографских прегнућа. Академик Пешикан се у раду на својим капиталним студијама могао користити картотеком Одбора за ономастику САНУ, која броји око 700.000 ономастичких листића. Под руководством академика Павла Ивића и будним оком професора Светозара Стијовића прикупљена је комплетна ономастика свих насеља Покрајине Косова и Метохије у којима је живео бар један носилац српског језика. Исто је учињено у више од 80% простора источне и југоисточне Србије, у пола Црне Горе и Војводине, а на подручју двеју бивших југословенских република Босне и Херцеговине и Хрватске, с изузетком дела Херцеговине, то није учињено ни у једној целој општини. Са простора призренско-тимочког дијалекатског типа, даље, имамо петнаестак објављених или за штампу припремљених дијалекатских речника, седам са терена Црне Горе, објављене су прве две свеске *Речника српских говора Војводине* итд., а са подручја двеју поменутих бивших југо-република, чијих четрдесетак лингвиста србиста поседује диплому доктора или магистра наука и сви су носиоци неког локалнога говора, нема ниједне збирке дијалекатских речи обима педесет страна. Други су написали да ономастика доноси „најпоузданије сведочанство о многовековној српској прошлости у пределима из којих су Срби протерани” (Стијовић 1997, 204). а сâм сам на јавној трибини о спасавању језичког блага са подручја која су привремено остала без Срба, о васпостављању језичке тапије на многе крајеве преко снимања говора избеглица говорио и говорим, писао и пишем у контексту озбиљне провере „савести актуелне генерације интелектуалних и владајућих структура нације” (Реметић 1999, 282). На том неодло-

жном задатку последњих година не ради се, са незнатним изузецима, практично ништа.

9. И да закључимо. Пошто се у средњовековној Земљи Павловића искључује икавска дијалекатска основа, остаје дилема о којој врсти ијекавизма је реч. Спорна је не само граница према данашњем источнобосанском дијалекту него и однос јужног и северног дела области ових босанских великаша. Враћање постављеним питањима ће бити захвалније и биће знатно изгледније прилике за давање коначних судова када пред собом будемо имали прикупљену савремену ономастичку грађу, обимније збирке дијалекатске лексике из више пунктова спорног подручја и објављене туђе изворе (пре свега турске дефтере из разних периода османлијске владавине).

Остаје нада да савест позваних (и овде делимично прозваних) неће бити и даље успавана и да надања подносилаца свих пројеката и потпројеката упућених одговарајућим државним институцијама Републике Србије и Републике Српске и апели упућени колегама из струке неће бити изневерена.

ЛИТЕРАТУРА

- А. И. Беличъ, Диалектологическая карта сербскаго языка. Отдѣльный оттискъ изъ „Сборника по славяновѣдѣнью, II – Санктпетербургъ 1905 (датум сепарата; на самом зборнику стоји година 1906), 1-59 (с картом).
- А. Белић, *Штокавски дијалекати*. У књизи: Проф. Ст. Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*. - Загреб (Библиографски завод), 1929, књ. IV, 1064-1077.
- Др Милош Благојевић, *Србија и Босна у првој четвртини XV века* (карта). - Завод за уџбенике и наставна средства и „Геокарта”, Београд, 1997¹.
- Србија и Босна уоловином XV века* (карта). Завод за уџбенике и наставна средства и „Геокарта”, Београд, 1997².
- Dalibor Brozović, *O jednom problemu naše historijske dijalektologije. Stara ikavsko-ijekavska granica*. - Зборник за филологију и

- лингвистику, Нови Сад (Матица српска) 1961-1962, IV-V, 51-57.
- Dalibor Brozović, *O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*. - Hrvatski dijalektološki zbornik, Zagreb (JAZU) 1966, II, 119-208.
- Др Јован Вуковић, *Ново чишање и тумачење неких старих босанских надгробних натписа*. - Годишњак Историјског друштва Босне и Херцеговине, Сарајево 1949, I, 80-100.
- Павле Ивић, *О неким проблемима наше историјске дијалектологије*. - Јужнословенски филолог, Београд 1956, XXI, 97-129. Прештампано у Ивић 1991, стр. 81-121.
- Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. - Нови Сад (Матица српска) 1956, стр. 216 (са картом).
- Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Struktur und Entwicklung, Erster Band: Allgemeines und die štokavishe Dialektgruppe*. - Mouton (Slavic Printings and Reprintings, XVIII), 's-Gravenhage, 325 + [3]. 1958.
- Српски народ и његов језик*. - Београд (Српска књижевна задруга) 1971, стр. 334 (са три карте).
- Narečja*. У изватку из II издања Енциклопедије Југославије: Prof. dr Dalibor Brozović, Prof. dr Pavle Ivić, *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Zagreb (Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”), 1988, 54-80.
- Изабрани огледи III. Из српскохрватске дијалектологије*, Ниш (Просвета) 1991, стр. 295.
- Српскохрватски дијалекти. Њихова стурктура и развој, I. књ., Ошћа разматрања и штокавско наречје*.
- С немачког превела Павица Мразовић*. Целокупна дела Павла Ивића III. Издавачка књижарница Зорана Стојановића (Сремски Карловци - Нови Сад) 1994, стр. 319 + Дијалектолошка карта српскохрватског језика (превод књиге Ивић 1958).
- Српски дијалекти и њихова класификација*. - Зборник Матице српске за филологију и лингвистику (Нови Сад) 1998, XLI/2, 113-132.
- Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. Целокупна дела Павла Ивића II. - Издавачка књижарница Зорана Стојановића (Сремски Карловци - Нови Сад) 2001, стр. 313 + Дијалектолошка карта штокавског наречја.

- Dževad Jahić, *Ijekavskoštakavski govori istočne Bosne.*
- Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik (Sarajevo)
2002. VIII, str. 235 +karta istraživanih punktova.
- Слободан Реметић, *О незамењеном јайу и икавизмима у говорима северозајадне Србије.* - Српски дијалектолошки зборник, Београд 1981, XXVII, 7 + 105 (са картом).
О још једном незајаженом екавско-јекавском босанском говору. - Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд (Међународни славистички центар СР Србије)1982, књ. XI, св. 2, 181-186.
Српски дијалекатски комплекс - степен досадашње испитаности и даљи задаци. - Српски духовни простор. Научни скупови, књ. 1, Одјељење друштвених наука, књ. 1, Бања Лука - Српско Сарајево (Академија наука и умјетности Републике Српске) 1999, 275-283.
- Гојко Ружичић, *Један незајажен босански говор.* Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд 1936, књ. XVI, св. 2, 236-254.
- Светозар Стијовић, *Развој српске ономастичке науке у последњој четвртини века.* - Јужнословенски филолог, Београд 1997, LIII, 203-210.
- Б. Стратимировић, *Опис њоља Гласинца.* - Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Сарајево 1891, III, 323-334.
- Миленко Филиповић, *Гласинац, антропогеографско-етнолошка студија.* - Српски етнографски зборник LX, Насеља и порекло становништва 32, Београд 1950, 177-463 (с картом).

SLOBODAN REMETIĆ

DIALECTS IN THE LAND OF THE PAVLOVIĆ'S

Summary

The Land of Pavlović's is a typical example of the metanastatic region, the fact that makes it very difficult to reconstruct earlier picture of the dialects. Usually, for such reconstruction written sources, modern dialectological circumstances, speech of the emigrants (if it exists) and toponyms are used. In this case the domestic written sources (charters) are not reliable, and there are no emigrant speeches originally coming from the land of the Pavlović's. Today that region belongs mainly to the carriers of the dialect of the Eastern Herzegovina with some traces from the dialect of Eastern Bosnia, mostly in the speech of the local Muslim population. The knowledge gathered by the dialectology excludes the possibility of the original jekavian reflex of yat in the region between Bosnia and Drina. The terrain has been ijekavian for ever, and the only doubt lays in the issue of the medieval ijekavian dialect of the land of Pavlović's: more progressive of Eastern Herzegovina or archaic of Eastern Bosnia. It would be possible to make a conclusion after performing two immense tasks: registering complete onomastic sources on the field (with collecting of dialectological lexemes) and the publication of the Turkish census books from different periods of the Ottoman rule.